

מגמות בהפרדה המגדרית בחינוך היסודי בחמ"ד

בשנים 2000-2013

אריאל פינקלשטיין

Trends in Gender Based Separation in the Public-Religious Elementary Education System in the years 2000-2013

Ariel Finkelstain

עריכה ועיצוב גרפי: אריאל מואב

ניסן התשע"ג | מרץ 2013

כל הזכויות שמורות

תנועת נאמני תורה ועבודה

רחוב דובנוב 7 ת"א

03-6072739

תוכן:

4	תקציר מנהלים
6	דברי פתיחה
7	מבוא מתודולוגי
8	הפרדה לפי כיתות: 2013-2000
10	מודלים שונים של בתי ספר
12	השוואה בין סוגי בתי ספר בין שנת 2000 לשנת 2013
12	א. בתי ספר
14	ב. בנים ובנות
15	רמה חברתית-כלכלית
17	היבטים תקציביים וממוצע תלמידים לכיתה
19	ממוצע תלמידים לכיתה – היבטים נוספים

תקציר מנהלים

במסמך זה מוצגים נתונים ראשוניים על אודות ההפרדה והעירוב המגדריים בבתי הספר היסודיים בחינוך הממלכתי דתי (להלן – חמ"ד) החל בשנת 2000 עד היום. הממצאים מלמדים על מהלך הדרגתי של הפרדת כיתות: בשנת 2000 למדו 40% מהתלמידים בחינוך היסודי בחמ"ד בכיתות נפרדות ולעומתם 60% למדו בכיתות מעורבות. בשנת 2013 לומדים 57% מהתלמידים בכיתות נפרדות, לעומת 43% הלומדים בכיתות מעורבות.

ברמת בתי הספר התמונה מורכבת יותר: בחמ"ד מתנהלים שמונה סוגים שונים של הפרדה ועירוב מבוססי מגדר בבתי הספר. חמשת המודלים המרכזיים הם:

(1) בית ספר נפרד לבנים בלבד;

(2) בית ספר נפרד לבנות בלבד;

(3) בית ספר מעורב שבו הכיתות נפרדות;

(4) בית ספר מעורב שבו כל הכיתות מעורבות;

(5) ובית ספר מעורב שבו הכיתות הנמוכות מעורבות והכיתות הגבוהות נפרדות.

בשנת 2000 עמד שיעור בתי הספר המעורבים שבהם כל הכיתות מעורבות על 50.5% מכלל בתי הספר בחמ"ד ואילו כיום שיעורם עומד על 34%. מנגד, נרשמה עלייה בשיעורי בתי הספר מן הסוגים האחרים.

הבנים והבנות אינם מתפלגים בצורה שווה לגמרי בין המודלים השונים של בתי הספר. ככל שבית הספר מציג מדיניות מעורבת יותר, שיעור הבנים בו גבוה יותר ואילו ככל שבית הספר מציג מדיניות נפרדת יותר, שיעור הבנות בו גבוה יותר. בבתי ספר שבהם לומדים תלמידים בכיתות מעורבות בלבד, ישנם כ-52% בנים לעומת כ-48% בנות, ואילו בבתי הספר שבהם כל הכיתות נפרדות ישנם דווקא כ-52% בנות לעומת כ-48% בנים. תופעה זו מלמדת על שאיפה מסוימת של חלק מציבור ההורים בחמ"ד לשלוח את בנותיהם לחינוך נפרד ואת בניהם דווקא לחינוך מעורב, שאיפה הנובעת כנראה מהתפיסה הרווחת שחינוך מעורב עשוי להועיל לבנים אך להזיק לבנות.

מבחינה של 90% מבתי הספר עולה כי ככל שבית הספר נוטה יותר להפרדה מגדרית, כך הרמה החברתית-כלכלית (סוציו-אקונומית) של התלמידים בו גבוהה יותר. כך, למשל, בבתי ספר שבהם כל הכיתות מעורבות, 34.5% מהתלמידים הם מרקע חברתי-כלכלי נמוך, בבתי ספר שבהם חלק מהכיתות מעורבות וחלק מהן נפרדות, 25% מהתלמידים הם מרקע חברתי-כלכלי נמוך ואילו בבתי ספר שבהם כל הכיתות נפרדות, רק 9% הם מרקע חברתי-כלכלי נמוך. מנגד, רק 17.5% מהתלמידים בבתי ספר שבהם כל הכיתות מעורבות הם מרקע חברתי-כלכלי גבוה, לעומת 26.5% בבתי ספר שבהם חלק מהכיתות נפרדות וחלק מעורבות, ו-29% בבתי ספר שבהם כל הכיתות נפרדות. ההסבר לנתון זה הוא ככל הנראה מתאם מסוים בין רמה חברתית כלכלית נמוכה ובין תפיסה דתית שאינה רואה בעיה בלימוד בכיתות ובבתי ספר מעורבים, וכן שימוש בקריטריונים דתיים כדוגמת הפרדה מגדרית, כדי לסגן מבית הספר אוכלוסיות מרקע חברתי-כלכלי נמוך שאינן מעוניינות בהפרדה מגדרית.

בניגוד לתפיסה הרווחת הממצאים מלמדים כי הפער הכולל בין ממוצע התלמידים בכיתה נפרדת ובין ממוצע התלמידים בכיתה מעורבת הוא קטן למדי. בשנת 2013 ממוצע התלמידים בכיתה נפרדת בחינוך הדתי היסודי עמד על 24.3 לעומת 25.2 תלמידים בממוצע בכיתה מעורבת, כשבשנת 2012 הפער היה אפילו קטן עוד יותר: 24.4 לעומת 25 תלמידים. על אף הפער הקטן, ההפרדה עדיין יוצרת עלויות כספיות לא-מבוטלות של עשרות מיליוני שקלים בשנה וזאת בשל סיבות שונות שהמרכזית שבהן היא השיעור הגבוה משמעותית של כיתות לא-תקניות (כיתות שבהן לומדים פחות מ-20 תלמידים) שנוצר בבתי הספר המפרידים כיתות בשל ההפרדה שאינה מאפשרת "לשחק" עם כמות התלמידים בכיתה.

דברי פתיחה

נושא ההפרדה המגדרית בבתי הספר היסודיים בחינוך הממלכתי-דתי (חמ"ד) זכה לדיון ציבורי בשנים האחרונות בעקבות פרשיות אחדות בבתי ספר שבהם התגלעה מחלוקת בנושא זה. בעקבות הדיון הציבורי הקים מינהל החמ"ד ועדה שהגישה לאחרונה מסקנות שאמורות להתוות לראשונה מדיניות מכוונת של מינהל החמ"ד בנושא. על פי המסקנות, שאושרו על ידי מינהל החמ"ד, בכל בתי הספר שבהם לומדים בנים ובנות בבית ספר אחד (תחת אותו סמל מוסד), יופרדו כיתות ד-ו ולעומת זאת, בכיתות א-ג תהיינה הכיתות מעורבות, כאשר רק בהחלטת שני שלישים של ההורים אפשר יהיה לערוך שינוי במדיניות זו. עם זאת, מסקנות הוועדה הן כלליות למדיי ועדיין נשמר בהן ערפול מסוים ולכן לא מספיק ברור כיצד הן ייושמו בשטח. נוסף על כך, החמ"ד מעולם לא פרסם נתונים רשמיים ומסודרים המציגים את כמות התלמידים הלומדים בכיתות מעורבות ובכיתות נפרדות, ואת התהליכים השונים שעבר החמ"ד בתחום ההפרדה במהלך השנים. לדעתנו, יש פגם מסוים בקיום דיון ציבורי בסוגיה זו ללא הישענות על בסיס נתונים משמעותי שיציג את תמונת המצב כיום ואת ההתפתחויות במהלך השנים שחלפו.

מטרת מסמך זה היא להשלים את החסר הזה ולהציג בקצרה לקהל הרחב את הנתונים הבסיסיים ביותר בנושא ההפרדה. לשם כך, המסמך ממוקד בהצגת הנתונים ולמעט חריגות שוליות ומתבקשות אינו עוסק כמעט בניתוחם או בהיגדים שיפוטיים המוזכרים תדיר בדיון בתופעת ההפרדה המגדרית, כדוגמת "הקצנה דתית" או "התחזקות דתית מבורכת". עם הוצאת המסמך לאור ברצוננו להודות לנחלה ליאור וליצחק קליימן שסייעו בעבודתם הדקדקנית באיסוף הנתונים הראשוני, ששימש מסד למסמך זה.

מבוא מתודולוגי

רוב הנתונים המוצגים במסמך זה מבוססים על עיבוד שנעשה לקובצי הכיתות הגולמיים המופיעים במערכת האינטרנט "במבט רחב" שמפעיל משרד החינוך. במערכת זו אפשר להפיק נתונים על כמות התלמידים ועל המגדר שלהם בכל כיתה במערכת החינוך החל בשנת 2000. במסמך זה, אנו מבקשים להציג, באמצעות עיבוד הקבצים, סקירת רוחב על נתוני ההפרדה המגדרית בכתי היסודיים בחמ"ד.

הממצאים המוצגים במסמך זה כוללים אך ורק כיתות המוגדרות על ידי משרד החינוך ככיתות רגילות, ולשם כך לא נבחנו כיתות ייחודיות של תלמידי החינוך המיוחד לגוניהם השונים (הפרעה התנהגותית, קשיי למידה, פיגור, חולים ועוד) וכיתות האולפן לעולים. הסיבה לכך היא שבשל צרכים מיוחדים, כיתות אלו מתנהלות בנפרד מבית הספר, ולכן לעתים קרובות אפשר למצוא בתי ספר נפרדים לגמרי שהכיתות המיוחדות בהם מתנהלות דווקא במעורב, דבר שהיה יוצר בלבול בהגדרת הנתונים. התלמידים בכיתות הללו מונים כיום פחות מ-4% מכלל תלמידי החינוך היסודי בחמ"ד ולכן סביר להניח שגם אם היינו כוללים אותם בנתוני המחקר, לא היינו מוצאים שינוי משמעותי במגמות המסתמנות.

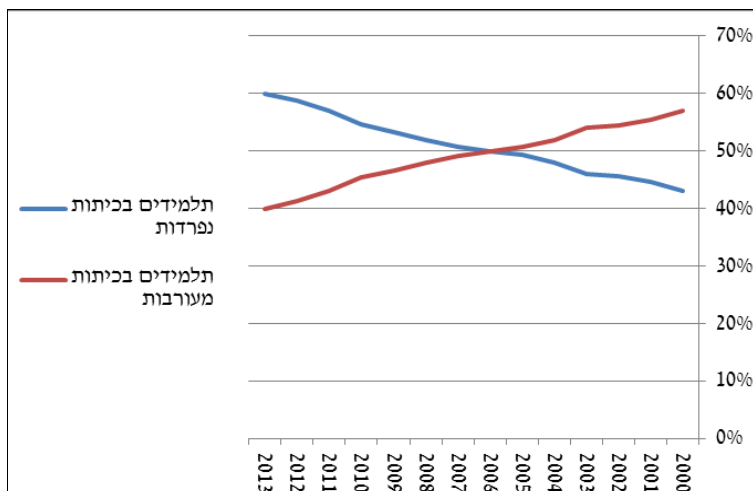
יתר על כן, הממצאים המוצגים במסמך זה כוללים את בתי הספר של רשת "נעם-צביה" הנחשבים ממ"דים וזוכים לתקצוב מלא, אך מנגד מכיוון שהמסמך כולל אך ורק את בתי הספר שתחת הפיקוח הממלכתי-דתי, נעדרים ממנו כמה בתי ספר שעל אף שציבור התלמידים בהם משתייך לחברה הדתית-לאומית, הם מוגדרים כמוסדות "פטור" ומשויכים לפיקוח החרדי, כגון בתי הספר "למרחב", "דעת מבנים", ו"דרכי נועם" בפתח תקווה.

הגדרה חשובה נוספת היא ההגדרה לכיתה מעורבת ולכיתה נפרדת. מטבע הדברים כיתה נפרדת היא כיתה שבה התלמידים שייכים כולם לאותו המגדר, אך בפועל קובצי הכיתות של משרד החינוך מציגים בכל שנה עשרות כיתות שבהן ישנן בנות רבות ובן אחד, או להפך: בנים רבים ובת אחת. בשנים 2000-2004 היו כארבעים כיתות כאלה בשנה, אך בשנים האחרונות תופעה זו שכיחה פחות וישנן כ-15 כיתות כאלה בשנה. בחלק מהמקרים, הכיתות הללו מופיעות בבתי ספר המוגדרים "בתי ספר לבנים" או "בתי ספר לבנות". מכאן אפשר להוכיח בוודאות שישנה טעות בנתונים. נוסף לכך, סביר להניח שלא קיימות כיתות שבהן ישנו בן אחד והרבה בנות (וכן להפך), ולפיכך במקרים המעטים הללו, בחרנו לא לכלול בנתונים את הבן או את הבת הבודדים. עם זאת, במקרים הנדירים ביותר, שבהם כמות התלמידים בכיתה כולה הייתה פחות מעשרה תלמידים, בחרנו להניח שיתכן שהיה בן או בת בודדת בכיתה. מכל מקום, בשל ההיקף הקטן של בעיה זו בנתונים הגולמיים, אין לכך שום השפעה משמעותית על הנתונים הסופיים.

הפרדה לפי כיתות: 2013-2000

בטבלה שלהלן מוצגת כמות התלמידים שלמדה בכיתות מעורבות וכמות התלמידים שלמדה בכיתות נפרדות בבתי הספר היסודיים בפיקוח הממלכתי-דתי בכל אחת מהשנים שבין שנת 2000 לשנת 2013. מכיוון שאפשר לראות שכמות התלמידים בחמ"ד גדלה מדי שנה, מוצגים בתרשים השינויים המופיעים בעיבוד לאחוזים:

סה"כ	תלמידים בכיתות מעורבות	תלמידים בכיתות נפרדות	
96818	55265	41553	2000
96904	53642	43262	2001
97128	52794	44334	2002
97026	52318	44708	2003
98410	51095	47315	2004
98947	50127	48820	2005
100602	50240	50362	2006
103212	50737	52475	2007
104009	49883	54126	2008
105800	49384	56416	2009
107941	48993	58948	2010
109768	47136	62632	2011
111846	46086	65760	2012
113982	45386	68596	2013

הנתונים מלמדים על עלייה הדרגתית וקבועה מדי שנה בשיעור התלמידים הלומדים בכיתה נפרדת, ובמובן ההופכי על ירידה קבועה בשיעור התלמידים הלומדים בכיתות מעורבות. בשנת 2000, רק 40% מהתלמידים למדו בכיתות נפרדות ואילו כיום 57% לומדים בכיתות נפרדות. במספרים אבסולוטיים העלייה נראית מרשימה עוד יותר: מ-41553 תלמידים בכיתות נפרדות בשנת 2000 עד 68596 תלמידים בשנת 2013, עלייה של 65%. גם אם מתחשבים בכך שכמות התלמידים בחינוך היסודי בחמ"ד גדלה בזמן הזה בכ-15,000 תלמידים, עדיין ישנה עלייה מרשימה ביותר של 40%.

לעומת זאת, על אף שכמות התלמידים הכוללת בחינוך היסודי בחמ"ד עלתה כאמור בכ-15,000 תלמידים בשנים אלו, כמות התלמידים בכיתות מעורבות דווקא ירדה בכמעט 10,000 תלמידים, ירידה כוללת של 30% בשיעור התלמידים הלומדים בבתי ספר מעורבים. כאמור לעיל, העלייה בכמות התלמידים הלומדים בכיתות נפרדות היא מתמשכת ובאף אחת מן השנים לא נרשמה ירידה. עם זאת, בחלק מהשנים נרשמה עלייה משמעותית יותר (2004 ו-2011), ואילו בשנים אחרות העלייה הייתה מינורית יותר.

מודלים שונים של בתי ספר

מעבר להשוואה הכללית בין תלמידים בכיתות מעורבות ותלמידים בכיתות נפרדות, ברצוננו להציג את אופי הפרדה המגדרית בבתי הספר הממלכתיים-דתיים בצורה משמעותית יותר. על אף שברמת הכיתה אפשר ליצור חלוקה בינארית בין כיתה מעורבת לבין כיתה נפרדת, ברמת בתי הספר החלוקה הינה מורכבת הרבה יותר: בבתי הספר היסודיים בחמ"ד מתקיימים מודלים שונים של הפרדה ושל עירוב מגדרי. ישנם חמישה מודלים משמעותיים שכל אחד מהם מצוי לפחות בכ-10% מבתי הספר:

1. **מעורב**: בתי ספר מעורבים שבהם כל הכיתות מעורבות.
2. **מעורב למחצה**: בתי ספר מעורבים שבהם הכיתות הנמוכות מעורבות והכיתות הגבוהות נפרדות. ברוב בתי הספר הללו הפרדה היא החל מכיתה ד או מכיתה ה.
3. **כיתות נפרדות**: בתי ספר מעורבים שבהם כל הכיתות נפרדות.
4. **רק בנים**: בתי ספר לבנים בלבד.
5. **רק בנות**: בתי ספר לבנות בלבד.

מעבר למודלים הללו ישנם עוד שלושה מודלים נפוצים פחות, אך מורכבים יותר:

6. **"הפרדה צומחת"**: בתי ספר מעורבים שבהם הכיתות הנמוכות נפרדות ואילו הכיתות הגבוהות מעורבות. מהשוואה בין נתוני השנים השונות אפשר ללמוד שבבתי הספר הללו מתנהל תהליך של "הפרדה צומחת" והם עוברים בתהליך הדרגתי לקראת מודל של בית ספר מעורב עם כיתות נפרדות לגמרי.
7. **משולב**: בתי ספר מעורבים שבהם בכל שכבת גיל, חלק מהכיתות מעורבות וחלק מהן נפרדות. מודל זה מתקיים בדרך כלל באזורים שבהם האוכלוסייה חצויה באורחות חייה הדתיים וביחסה להפרדה מגדרית (למשל באזורים שבהם ישנם גרעינים תורניים), ולפיכך המודל מאפשר את המשך לימודם של תלמידים מרקע דתי שונה תחת אותו בית ספר.
8. **ללא אפיון**: מודל שבו חלק מהכיתות מעורבות וחלק מהן נפרדות ללא כל סדר קוהרנטי. לעתים מודל זה נוצר בשל היבטים תקציביים: כאשר ישנה כמות תלמידים גדולה, בית הספר מאפשר לעצמו להפריד כיתות, אך כאשר כמות התלמידים נמוכה, בית הספר בוחר שלא לעשות כך. הסבר אחר לתופעה זו עשוי להיות רצונם הספציפי של ההורים בכל שכבת גיל.

חשוב לציין שישנם מקרים חריגים שבהם כל הכיתות בבית הספר מעורבות, אך רק כיתה אחת נפרדת, או שכל הכיתות בבית הספר נפרדות ורק כיתה אחת מעורבת. במסמך זה החלטנו שלא לשנות את הגדרת הסטטוס של בית הספר בעקבות חריגה בודדת בכיתה מסוימת. כך יוצא שישנה כמות מועטה ביותר של תלמידים הלומדים בכיתות נפרדות אך נמצאים בבית ספר מעורב, וכן להפך, ישנה כמות מועטה של תלמידים הלומדים בכיתות מעורבות אך נמצאים

בבית ספר נפרד. מכל מקום, כמובן שלתופעה חריגה זו אין כל השפעה על הנתונים הכלליים שנציג להלן.

כיום, כרבע מתוך בתי הספר בחינוך היסודי בחמ"ד הם בתי ספר שבהם לומדים תלמידים גם בכיתות ז' וכיתות ח'. מכיוון שהמדיניות לגבי הכיתות הללו היא שונה וברוב מוסדות החמ"ד בגילאים אלה הלימודים הם נפרדים, פילחנו לגבי אותם בתי ספר את הנתונים לגבי כיתות א-ו בלבד. כך למשל, בית ספר שהלימודים בו בכיתות א-ו מתנהלים בכיתות מעורבות ובכיתות ז-ח בכיתות נפרדות, נחשב במסמך זה כבית ספר מעורב לגמרי, בשל העובדה שאנו בוחנים רק את הנעשה בכיתות א-ו.

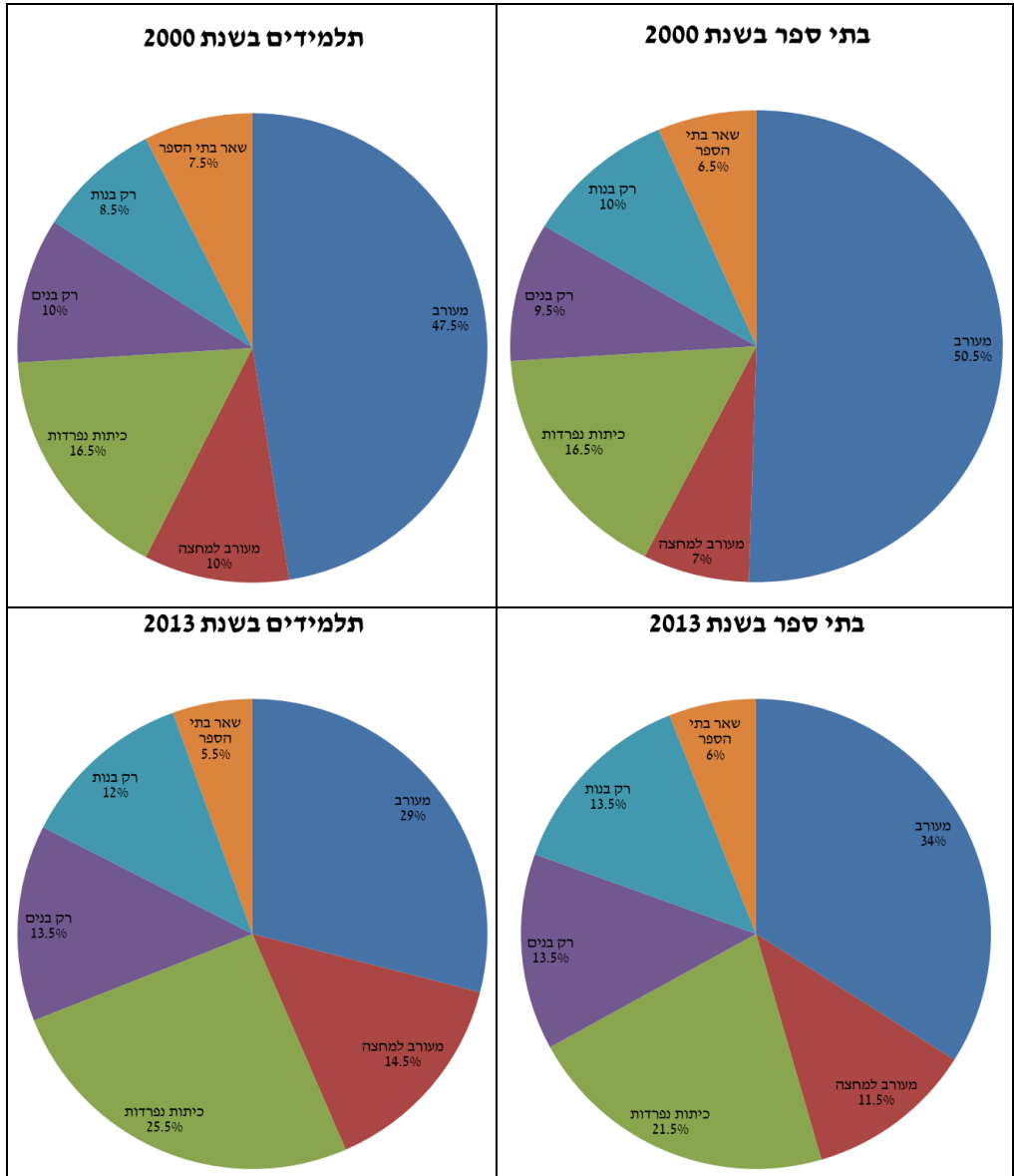
השוואה בין סוגי בתי ספר בין שנת 2000 לשנת 2013

א. בתי ספר

כדי להבין את תהליכי ההפרדה המגדרית ברמה הבית-ספרית ברצוננו להעמיק בנתוני שנת 2000 ובנתוני שנת 2013 ולהשוות ביניהם. בטבלה להלן מוצגות כמות בתי הספר וכמות התלמידים בכל אחד משמונה סוגי בתי הספר שסקרנו לעיל בשנת 2000 ובשנת 2013.

2000	מודל	מעורב	מעורב למחצה	כיתות נפרדות	רק בנים	רק בנות	"הפרדה צומחת"	משולב	ללא אפיון	סה"כ
	בתי ספר	198	28	64	37	40	8	4	11	390
תלמידים	45767	10452	16025	9635	8123	1555	1921	3340	96818	
2013	מודל	מעורב	מעורב למחצה	כיתות נפרדות	רק בנים	רק בנות	"הפרדה צומחת"	משולב	ללא אפיון	סה"כ
	בתי ספר	139	47	88	56	55	10	7	409	
תלמידים	33263	16279	29037	15641	13590	2092	2469	1611	113982	

בארבעת התרשימים שלהלן מוצגים אותם המספרים מעובדים לאחוזים. לצורך הנוחות קיבצנו כאן נתונים של סוגי בתי הספר השכיחים פחות, תחת הגדרה אחת הקרויה "שאר בתי הספר":

אפשר לראות שהן בשנת 2000 והן בשנת 2013 אין חפיפה מוחלטת בין שיעור בתי הספר בסטטוס מסוים ובין שיעור התלמידים באותו הסטטוס. בעיקר בולט הפער בבתי ספר מעורבים וזאת מכיוון שכלל אין הפרדה בבתי ספר מסוג זה, ולכן בעיקר בהם קיימת תופעה של בתי ספר שבהם ישנה כיתה אחת בלבד בכל שכבת גיל.

תופעה אחרת שעולה מן הממצאים היא האופן שבו מתבצע תהליך ההפרדה ברמה הבית ספרית. כפי שהראינו לעיל, כמות התלמידים הלומדים בכיתות מעורבות בחינוך היסודי בחמ"ד

ירדה בין שנת 2000 ל-2013 מ-57% ל-40%. בדומה לכך, אפשר לראות שהן כמות בתי הספר שבהם כל הכיתות מעורבות והן כמות התלמידים בבתי הספר הללו, ירדה בשיעור דומה. מנגד, הירידה בבתי ספר מעורבים מתפלגת פחות או יותר בצורה שווה בעלייה של כמות בתי הספר בין ארבעת הסוגים האחרים של בתי ספר, כשברמת התלמידים אפשר לראות עלייה משמעותית בעיקר בכמות התלמידים בבתי ספר מעורבים שבהם הכיתות נפרדות.

למעשה, גם בבתי הספר שבהם הכיתות הנמוכות מעורבות והכיתות הגבוהות נפרדות נעריך תהליך קל של הפרדה. בשנת 2000, 59.2% מבין התלמידים בבתי ספר אלה למדו בכיתות מעורבות ואילו כיום, בשנת 2013, 56.8% מבין התלמידים בבתי ספר אלה לומדים בכיתות מעורבות, פער של 2.5%. ממצא זה מלמד על כך שבממוצע, בבתי הספר הללו החלו להקדים מעט את השלב שבו מתחילה ההפרדה בין בנים ובנות.

ב. בנים ובנות

בטבלה שלהלן מוצג שיעור הבנים והבנות בכל אחד מהסוגים של בתי הספר בשנת 2000 ובשנת 2013.

מודל	מעורב	מעורב למחצה	כיתות נפרדות	רק בנים	רק בנות	"הפרדה צומחת"	משולב	ללא אפיון	סה"כ	2000		
										בנים	בנות	סה"כ
				0	8123	793	937	1747	48812	23943	5454	7815
				9635	0	762	984	1593	48006	21824	4998	8210
				9635	8123	1555	1921	3340	96818	45767	10452	16025
2013												
מודל	מעורב	מעורב למחצה	כיתות נפרדות	רק בנים	רק בנות	"הפרדה צומחת"	משולב	ללא אפיון	סה"כ	2013		
										בנים	בנות	סה"כ
				56	55	10	7	7	409	139	47	88
				15641	13590	2092	2469	1611	113982	33263	16279	29037
				15641	13590	2092	2469	1611	113982	33263	16279	29037

כצפוי, הבנים והבנות מתחלקים יחסית שווה בשווה בין בתי הספר, אך עדיין בולטת תופעה מעניינת: בסוגי בתי ספר שבהם לומדים תלמידים בכיתות מעורבות ישנם כ-52% בנים לעומת 48% בנות, ואילו בבתי הספר הנפרדים ישנם דווקא כ-52% בנות לעומת 48% בנים. התופעה בולטת בעיקר בכך שבבתי הספר לבנות יש כ-2000 תלמידים יותר מאשר בבתי הספר לבנים, על אף שכמות בתי הספר לבנות זהה כמעט לחלוטין לכמות בתי הספר לבנים (56 לעומת 55). נתון זה יוצר פער משמעותי בין בתי הספר לבנים לבין בתי הספר לבנות בכמות התלמידים הממוצעת לכיתה, ממצא בו נדון בהמשך המסמך.

על אף שאין כאן הבדלים משמעותיים קשה להתעלם מכך שיש כאן מגמה מסוימת. נראה שתופעה זו מלמדת על שאיפה מסוימת של חלק מציבור ההורים בחמ"ד לשלוח בנות לחינוך נפרד ובנים דווקא לחינוך מעורב, שאיפה הנובעת כנראה מהתפיסה הרווחת שחינוך מעורב עשוי להועיל לבנים אך להזיק לבנות.

רמה חברתית-כלכלית

משרד החינוך מתייחס לתלמידי בתי הספר בחלוקה לשלוש קבוצות חברתיות-כלכליות (סוציו-אקונומיות): גבוהה, בינונית ונמוכה. בעקבות פסיקת בג"ץ לפני חודשים אחדים שחייבה את משרד החינוך לפרסם את נתוני מבחני המיצ"ב ברמה הבית ספרית, פרסם המשרד את ציוני המיצ"ב בשנים 2010-2011 ויחד איתם את השיוך החברתי-כלכלי של כל בית ספר. מתוך 409 בתי ספר הפועלים כיום בחינוך היסודי בחמ"ד, פורסמו הנתונים בקבצים הללו לגבי 368. 41 בתי הספר הנותרים הם, ברובם, בתי ספר חדשים שלא ניגשו למבחני המיצ"ב בשנים הללו, כשבנוסף על כך, יש בתי ספר מעטים שלגביהם לא פורסמו נתוני מבחני המיצ"ב. לפיכך, הנתונים המוצגים כאן לגבי השיוך החברתי-כלכלי של בתי הספר המוצגים עם הסטטוס של ההפרדה המגדרית, מבוססים על נתוני 90% מבתי הספר. מכיון שה-10% הנותרים מתפלגים באופן שווה בין סוגי בתי הספר השונים (השיעור באחוזים של כל סוג מכמות בתי הספר הכללית), סביר להניח שהנתונים המתפרסמים כאן משקפים את התמונה הכוללת. בטבלאות להלן מוצגת כמות בתי הספר מכל רקע חברתי-כלכלי, בכל אחד משמונה סוגי בתי הספר שהצגנו לעיל, ומוצגים אותם המספרים באחוזים בחמשת הסוגים המרכזיים של מודל ההפרדה והעירוב המגדריים:

מודל	מעורב	מעורב למחצה	כיתות נפרדות	רק בנים	רק בנות	"הפרדה צומחת"	משולב	ללא אפיון	סה"כ
רקע נמוך	44	8	7	2	7	4	2	2	76
רקע בינוני	61	19	49	35	26	5	4	3	202
רקע גבוה	22	15	22	12	17	1	0	1	90
סך הכל	127	42	78	49	50	10	6	6	368

מודל	מעורב	מעורב למחצה	כיתות נפרדות	רק בנים	רק בנות
רקע נמוך	34.50%	19%	9%	4%	14%
רקע בינוני	48%	45%	63%	71.50%	52%
רקע גבוה	17.50%	36%	28%	24.50%	34%
	100%	100%	100%	100%	100%

בטבלאות הללו ה"רזולוציה" נמוכה מדי, ולכן עדיין קשה לדלות מהן תובנות על מגמה כוללת ביחס שבין הפרדה מגדרית ובין רקע חברתי-כלכלי. לפיכך מצורפות כאן עוד שתי טבלאות על בסיס אותם הנתונים: בטבלה האחת, הבוחנת את ההפרדה ברמת הכיתה, מוצג הרקע החברתי-כלכלי של בתי הספר בחלוקה לשלוש קטגוריות: בתי ספר שבהם שכל הכיתות מעורבות ("מעורב"), בתי ספר שחלק מהכיתות בהם מעורבות וחלק נפרדות ("מעורב למחצה"), "הפרדה

צומחת", "משולב" ו"ללא אפיון") ובתי ספר שבהם כל הכיתות נפרדות ("כיתות נפרדות", "רק בנים" ו"רק בנות"). בטבלה השנייה, הבוחנת את ההפרדה ברמת בית הספר, החלוקה היא לשני סוגי בתי ספר בלבד: בתי ספר שבהן רק בנים או רק בנות ("רק בנים" ו"רק בנות") ובתי ספר שבהם בנים ובנות לומדים באותו המתחם, גם אם לא בהכרח באותן כיתות ("מעורב", "מעורב למחצה", "כיתות נפרדות" "הפרדה צומחת", "משולב" ו"ללא אפיון").

בתי ספר		
סוג	נפרד	מעורב
רקע נמוך	9%	31.50%
רקע בינוני	62.00%	48.00%
רקע גבוה	29.00%	20.50%
	100%	100%

כיתות			
מודל	מעורב לגמרי	חלקי	נפרד לגמרי
רקע נמוך	34.5%	25%	9%
רקע בינוני	48%	48.5%	62%
רקע גבוה	17.5%	26.5%	29%
	100%	100%	100%

מן הטבלאות מוכח בבירור שככל שהסטטוס של בית הספר נוטה יותר לכיוון ההפרדה המגדרית, המצב החברתי-כלכלי שלו גבוה יותר, הן כשמשווים בין בתי ספר ברמת ההפרדה בכיתות והן כשמשווים ברמת ההפרדה הבית-ספרית.

הקורלציה בין הרצון של ההורים בהפרדה מגדרית ובין מצב חברתי-כלכלי גבוה אינה מובנת מאליה, ואפשר להציג שני כיווני מחשבה ראשוניים המשלימים זה את זה כדי להסביר אותה:

ראשית, ישנו מתאם מסוים בין רמה חברתית כלכלית נמוכה ובין תפיסה דתית פתוחה יותר שאינה רואה בעיה דתית בלימוד בכיתות ובבתי ספר מעורבים. נתון זה תואם את העובדה ששיעור נכבד מתלמידי החמ"ד הם מסורתיים מאזורי הפרפריה. לפיכך, התופעה שבבתי ספר מעורבים התלמידים הם מרקע חברתי-כלכלי נמוך נובעת ישירות ממתאם זה.

הסבר אחר הוא שההפרדה המגדרית, וכך גם דרישות דתיות גבוהות אחרות שחלק מבתי הספר מציגים כלפי הורים ותלמידים, אינה בהכרח מטרה כשלעצמה אלא כלי בידם על מנת לסנן מבית הספר אוכלוסיות מרקע חברתי-כלכלי נמוך שאינן מעוניינות בהפרדה מגדרית.

היבטים תקציביים וממוצע תלמידים לכיתה

אחת הטענות המוזכרות בדרך קבע בהקשר להפרדת כיתות בבתי ספר היא שההפרדה יוצרת כיתות קטנות יותר. באמצעות טענה זו יש המנסים לשכנע הורים לפעול למען הפרדת בית הספר, ויש הטוענים מנגד שהדבר גורם לעלויות גבוהות הבאות על חשבון הקצאת המשאבים המוגבלת של בית הספר.

במפתיע, הנתונים מלמדים כי הפער הכולל בין ממוצע התלמידים בכיתה נפרדת ובין ממוצע התלמידים בכיתה מעורבת, קטן למדי. בשנת 2013 ממוצע התלמידים בכיתה נפרדת בחינוך היסודי בחמ"ד עמד על 24.3 תלמידים, לעומת 25.2 תלמידים בממוצע בכיתה מעורבת¹ כשבשנת 2012 הפער היה אפילו קטן עוד יותר: 24.4 תלמידים בממוצע בכיתה נפרדת לעומת 25 תלמידים בממוצע בכיתה מעורבת. נתון זה מפריך את הטענה שבמבט ארצי ההפרדה יוצרת כיתות קטנות יותר באופן משמעותי. נוסף לזה, ממוצע התלמידים לכיתה בחינוך היסודי בחמ"ד עמד בשנת 2013 על 24.5 לעומת 28.6 בחינוך היהודי הממלכתי שאיננו דתי. רבים נוטים לתלות את הפער בכך שברוב בתי הספר בחמ"ד נהוגה הפרדה המחייבת כיתות קטנות בהרבה, אך הממצאים שהצגנו לעיל מצביעים על כך שלהפרדה יש רק חלק קטן ביותר בהסבר לכמות הקטנה של תלמידים בכיתה בחמ"ד.

עם זאת, הפער הקטן בין הממוצעים יוצר רושם שעלויות ההפרדה אינן משמעותיות, אך זהו רושם מוטעה. הסיבה לכך היא שעל אף שממוצע התלמידים לכיתה בכיתות נפרדות ובכיתות מעורבות קרוב למדי, ההתפלגות של כמות התלמידים בכיתות הנפרדות רחבה יותר. מכורח המציאות, ההפרדה יוצרת מצב שבו בכיתות נפרדות ישנה כמות תלמידים גבוהה יחסית או נמוכה יחסית. במונחים סטטיסטיים, הכוונה היא שסטיית התקן גבוהה יותר בכיתות הנפרדות - 6.45 לעומת 6.1 בכיתות המעורבות בשנת 2013. לכאורה פער זה בסטיית התקן נראה זניח, אך בפועל לנתון זה יש משמעות רבה. בשנת 2013 כמות הכיתות המעורבות הלא-תקניות (פחות מ-20 תלמידים) עמדה על 256 – 14.2% מכלל הכיתות המעורבות, ואילו כמות הכיתות הנפרדות הלא-תקניות עמדה על 520 – 19.5% מכלל הכיתות הנפרדות. בבתי הספר המעורבים הכיתות הלא-תקניות נוצרות בדרך כלל בשל כך שבחמ"ד ישנם יישובים מבודדים יחסית, שאין ביכולתם לפתוח תמיד כיתות של יותר מ-20 תלמידים, ולכן הדבר זוכה להתחשבות תקציבית של משרד החינוך, על פי קריטריונים מסוימים שלא כאן המקום לעמוד עליהם. לעומת זאת, השיעור הגבוה יותר בצורה משמעותית של כיתות נפרדות שאינן תקניות, מוסבר כמובן באמצעות ההפרדה.

על פי נוהלי משרד החינוך כיום, כל כיתה אם מתוקצבת בשעות תקן לפי שעות הלימוד המחייבות בבתי הספר, בהתחשב באוכלוסיית בית הספר, שכבת הגיל וגודל הכיתה. כיתות שגודלם הוא בין 20 ל-40 תלמידים, נחשבות ככיתות מלאות ומתוקצבות בעבור כל שעות התקן המחייבות. לעומתן, כיתות שבהן לומדים פחות מ-20 תלמידים, מתוקצבות בעבור חצי משעות התקן המחייבות. לפני כשנה התנהל בוועדת המשנה לחינוך דתי של הכנסת דיון בנושא

"חוסר בתקציב לתקן שעות לכיתות נפרדות על בסיס מגדרי".¹ בוועדה הציג חבר הכנסת זבולון אורלב מסמך הדן בנושא, שהוכן בידי אחת מיועצותיו, עדי ספראי, בשילוב עם מינהל החמ"ד. על פי המוצג במסמך, תקצוב הכיתות בפועל אינו בוחן רק את תקניות הכיתה הבודדת, אלא בוחן גם את כלל השכבה: כך למשל, שכבה שבה לומדים 90 או 115 תלמידים, מתוקצבת בעבור כמות שעות התקן המיועדות לשלוש כיתות, בין אם תהיה מחולקת לשלוש כיתות, לארבע כיתות, או לחמש כיתות שבכולן יותר מ-20 תלמידים. לעומת זאת, שכבה שבה לומדים 120 תלמידים, מתוקצבת בעבור כמות שעות התקן המיועדות לארבע כיתות. לפיכך, בית ספר מעורב שבו 90 תלמידים, יפתח שלוש כיתות של כ-30 תלמידים לכיתה ויזכה לתקצוב של שלושה תקנים ואילו בית ספר המפריד כיתות יפתח ארבע כיתות (שתי כיתות בנים ושתי כיתות בנות), שגם אם יהיו בכולן יותר מ-20 תלמידים, יתוקצבו רק כשלוש כיתות. המאבק המתנהל בחמ"ד ועלה לדיון בוועדה, מבקש להתחשב בתהליך כדי לזכות ביותר תקנים, אך כפי שהועלה במסמך עצמו גם אם תוכר ההפרדה הזו לצורך הוספת תקנים, עדיין תיגרם פגיעה בתקציב בשל ההפרדה, בשל ההכרח שגורמת ההפרדה לפתיחת כיתות שבהן לומדים פחות מ-20 תלמידים, כפי שהראינו לעיל. כך למשל, שכבה שבה 42 תלמידים ומתוכם 19 בנים ו-23 בנות, תהפוך בבית ספר מעורב לשתי כיתות של יותר מ-20 תלמידים ולפיכך תזכה לשני תקנים, ולעומת זאת, בבית ספר המפריד כיתות, תהפוך שכבה כזו לכיתה של 23 בנות וכיתה של 19 בנים, ולפיכך תזכה רק לתקן וחצי. המסמך שהוצג בוועדה בחן את המתרחש בבתי ספר מעורבים שבהם לומדים התלמידים בכיתות נפרדות והראה שרק בהם גרמו הכיתות הלא-תקניות הללו לפגיעה של כ-63 תקנים, מה שאומר שהיו 126 מקרים של כיתות לא-תקניות שנוצרו בשל ההפרדה. העלות של כל תקן בודד כזה היא כ-176,000 שקלים ובאופן כולל הדבר הביא לגריעה של יותר מ-11 מליון שקלים מתקציב בתי הספר בחמ"ד, עוד מבלי שהמסמך התייחס לכיתות הלא-תקניות הפועלות בבתי ספר לבנים או לבנות בלבד.

על בעיה נוספת שיוצרות הכיתות הלא-תקניות עמדה לאחרונה וועדה שהקים החמ"ד. במסקנות שהוציאה הוועדה תחת הכותרת "הפרדה מגדרית בחמ"ד",² נטען כי "ככיתות לא תקניות כאלה נאלצים המנהלים להעביר שעות מיעוד אחד ליעוד אחר, לתמרן באופן לוליני מורים ושעות ובעיקר לסמוך על מקורות כספיים חיצוניים. המנהלים נאלצים לפעול על הסף מבחינה חוקית, מנהלית וכספית".

על פי הוועדה, אין נוהל אחיד ארצי לתשלום על עלויות ההפרדה: "בבתי ספר רבים בהם מבקשים להפריד בין בנות לבנים שלא על פי תקן מתקצב נופל עול התקציב על ההורים. ישנן רשויות מקומיות המשתתפות באופן משמעותי בהוצאה זו וישנן רשויות שלא והכל עומד למשא ומתן לגיטימי ופוליטי ולשימוש במנופי כוח ציבוריים". תופעה רווחת שהוועדה לא התייחסה אליה, היא מצב שבו בית הספר נושא בעלות ההפרדה, כשהדבר בא על חשבון הקצאת משאבים אחרים. כמובן שגם כאשר הרשות המקומית משתתפת בעלות ההפרדה, הכסף אינו מגיע "יש מאין", אלא בא במקום הקצאות אחרות של הרשות המקומית לבתי הספר.

1 פרוטוקול 18 משיבת ועדת המשנה של ועדת החינוך, התרבות והספורט לחינוך דתי ותרבות תורנית, יום שני כד בחשוון תשע"ב.

2 ראו: <http://cms.education.gov.il/NR/rdonlyres/82A2A997-F5BB-4E45-AA8A-66502A6F171F/165558/hfrada.doc>

ממוצע תלמידים לכיתה – היבטים נוספים

לסיום הדברים נבחן את ממוצע התלמידים בכיתה בשנת 2013 בכל אחד משמונה סוגי בתי הספר הפועלים בחמ"ד:

מודל	מעורב	מעורב למחצה	כיתות נפרדות	רק בנים	רק בנות	"הפרדה צומחת"	משולב	ללא אפיון
כיתות	1338	633	1217	596	552	100	107	77
ממוצע בכיתה	24.86	25.72	23.86	26.24	24.62	20.92	23.07	20.92

הממצא המעניין שמוצג בטבלה הוא הממוצע הגבוה יחסית בבתי ספר לבנות בלבד: כ-2 תלמידים בממוצע יותר מאשר בשאר בתי הספר שבהם הכיתות נפרדות. כפי שהסברנו לעיל, הסיבה לכך היא ככל הנראה ביקוש גבוה יותר של הורים לכיתות נפרדות עבור בנות, על אף שכמות בתי הספר לבנות אינה שונה באופן משמעותי מכמות בתי הספר לבנים.